Monica

Lovinescu

MONICA LOVINESCU „Unde scurte" (I)

Monica Lovinescu nu mai are nevoie de nici o prezentare. Noi toţi am ascultat-o cu sfinţenie, vreme de treizeci de ani, de două ori pe săptămînă, la Radio Europa Liberă, comentînd cărţi şi evenimente culturale. Un cronicar literar devenit legendă vie. Fapt foarte semnificativ: într-o lume în care literatura a fost tulpina de trestie prin care un întreg popor a respirat, cronicarul literar a jucat rolul salvatorului de la înec. De n-ar fi decît atît, şi tot am avea motive să vedem în Monica Lovinescu unul din factorii esenţiali ai renaşterii literaturii noastre, pe fondul destalinizării Răsăritului, cum spune ea însăşi. Precizînd totodată, cu modestie, că nu se consideră nici observator, nici judecător: *„Las observaţia străinilor şi judecata, celor de apoi. Deocamdată, aci şezum şi plînsem împreună"*. E foarte adevărat că implicarea morală a Monicăi Lovinescu în afirmarea literaturii române din anii '60-'80 este lucrul cel mai important. Cine dintre noi n-a simţit asta? Şi, apoi, cine n-a dorit să-şi confrunte opiniile cu ale ei ori să fie omologat de ea? Cele trei decenii de cronică radiofonică a Monicăi Lovinescu se întîmplă să coincidă cu cele trei decenii de cronică în presa scrisă a subsemnatului. Aşa că vorbesc în perfectă cunoştinţă de cauză. Referindu-mă la mine îi am în vedere în fond pe toţi aceia care, în ţară, au fost, deopotrivă, martori şi protagonişti, în procesul constituirii unei literaturi adevărate în condiţiile cenzurii comuniste. Nu mă simt ispitit să transform articolul de astăzi într-o confesiune. Mai degrabă, mi se pare util să încerc să arăt cu toată obiectivitatea de care sînt capabil, în ce a constat raportul dintre cronica Monicăi Lovinescu şi cronica noastră, a celor din ţară. Regimul comunist ne bănuia, pe noi, cei de aici, de colaborare cu Europa Liberă. O colaborare a existat, dar nu de tipul aceleia la care, în mentalitatea lui poliţistă, face aluzie regimul. Colaborarea a fost un efort conjugat - deşi, aşa zicînd, spontan, fără contact direct sau înţelegere prealabilă - pus în slujba literaturii naţionale. Aveam acelaşi ţel şi eram animaţi de acelaşi ideal: doream ca literatura care începuse să se înfiripe o dată cu destalinizarea, să fie cît mai valoroasă şi de neoprit din drumul ei; şi să întreţină, în contextul societăţii totalitare, climatul unei gîndiri libere, democratice şi pluraliste. Nimeni dintre noi nu credea că va trăi sfîrşitul comunismului. Dar foarte mulţi au sperat că el se va produce într-o zi şi au făcut tot ce a depins de ei ca să-l grăbească. Iar în absenţa unei adevărate vieţi politice şi a unor

elemente viabile de societate civilă, literatura a reprezentat o formă de rezistenţă dintre cele mai eficace. A o comenta onest şi curajos însemna a-i permite să se dezvolte şi să-şi joace rolul. O literatură care n-ar fi avut valoare şi n-ar fi dovedit probitate morală ar fi compromis totul. Importanţa criticii **au jour le jour,** a cronicii literare, de aici s-a născut.

Două sînt observaţiile de la care Monica Lovinescu porneşte, atunci cînd îşi reconsideră activitatea, în **Cuvîntul înainte** al culegerii de cronici apărută sub titlul ***Unde scurte*** la Madrid în 1978 şi la Bucureşti în 1990 (şi care cuprinde cronici dintre 1962 şi 1971, cele de după această dată urmînd a fi reunite într-un al doilea volum): prima este că în România n-a existat, după epoca Hrusciov, o „intelighenţia", în sens de elită a curajului civic, ca în URSS, Cehoslovacia sau Polonia; cealaltă este că în literatura română scrisă în aceeaşi perioadă au prevalat esteticul, „valoarea", arta. *„Avem poate literatura cea mai evoluată din Răsărit,* notează autoarea, *în timp ce în alte ţări pana alerga prea repede pe hîrtie pentru că avea prea multe de dezvăluit, de mărturisit, pentru că trebuia secate toate bălţile minciunii, ipocriziei, mîlul moral, la noi se lucra cu migală la cuvînt, se încerca saltul în contemporaneitate, nu prin tematică, ci prin forme. Din zbuciumul inteligheţiei răsăritene se năştea o contestare radicală (...) La noi, in acest timp, nici o operă cu astfel de dimensiuni, deoarece marile accente nu se obţin prin ignorarea unei obsesii".* Trebuie să admitem că, în linii mari, lucrurile aşa stau. Acţiunea civică a fost mediată în România ceauşistă de către literatură şi, în general, de către cultură. Cel puţin pînă la o anumită dată. Monica Lovinescu ia în considerare, ea însăşi, în **Epilogul deschis** la carte, din 1972, şi în **Post-Scriptumul** din 1978 faptul că o contestare directă şi de natură politică n-a lipsit cu totul la noi, doar că ea a fost rodul unei epoci mai recente. Dar trebuie spus totodată că accentul pe estetic n-a condus pur şi simplu la o literatură evazionistă. Monica Lovinescu e de părere contrară. Ea scrie: *„ La noi teroarea stalinistă a fost pusă între paranteze. Literatura nu s-a ocupat de ea. La foarte puţini scriitori - n-ai nevoie de degetele unei mîmi pentru a-i număra - mai circulă prin romane cîte un personaj care a fost arestat, o greşeală în colectivizare, un non-sens în aplicarea legii... ".* Şi încă: *„Aşa a început - tardiv - liberalizarea in România. Printr-o literatură de evaziune, respectînd tabu-urile esenţiale: procesele, închisoarea, colectivizarea, canalul".* Această judecată severă era nedreaptă chiar şi în 1971 sau 1972, cînd pare emisă ca să nu mar spun că mai tîrziu ea nu mai are nici o acoperire. Postfeţele succesive, pe care le-am menţionat, ale ***Undelor scurte*** **nu**

revizuiesc, nici ele, în mod esenţial judecata, deşi se referă, cum arătam, la radicalizarea atitudinii unor scriitori, la cazurile de „defecţiune" ideologică deschisă produse aproape imediat după Tezele din iulie 1971 (Goma, Ţepeneag, Negoiţescu). Monica Lovinescu rămîne pînă la capăt apărătoarea ideii evazionismului. M-aş fi aşteptat ca măcar nota introductivă la ediţia de la Humanitas să îndulcească hapul. Dar nu, ea este laconică şi... evazivă.

Argumente împotriva ideii cu pricina ne oferă înseşi textele din ***Unde scurte,*** care comentează (şi, încă. în spiriturpresupus de mine) opere precum ***Moromeţii,*** volumul al doilea, sau ***Intrusul*** lui Marin Preda, romanul *F a[* lui D.R. Popescu, ***Absenţii*** lui Buzura, ***Ultimii de*** Bujor Nedelcovici şi altele. La aceasta, putem adăuga critica, polemicile şi, în general, atmosfera din jurul cărţilor care, în anii '60, pe care Monica Lovinescu îi are în vedere, s-au făcut ecoul unor destul de numeroase poziţii neevazioniste, al unei anumite transparenţe ideologice, menite să descurajeze spiritul primar agresiv (cu expresia lui Preda) şi să sprijine toleranţa culturală. ***Imposibila întoarcere*** a apărut o dată cu Tezele din iulie: nu e necesară cine ştie ce perspicacitate ca să-ţi dai seama că Marin Preda i se opunea deschis lui Nicolae Ceauşescu prin cartea sa şi că, în dispută, se află chiar obligaţia literaturii adevărate de a nu se preda ideologiei comuniste. Se pot găsi şi alte exemple. Bătălia care avea loc în cultura abia mijind, ca iarba de primăvară de sub lespedea **stalinismului,** se purta pe multe planuri, din care cel mai important rămîne, totuşi, acela al operelor înseşi. Desigur, de la o literatură mincinoasă nu e nimic de sperat. Ea n-are cum fi, în vreun fel, valoroasă estetic. Dar de o literatură bună (cum au fost atîtea din romanele „obsedantului deceniu'') se leagă speranţe dintre cele mai mari. A avea, în condiţiile celei rnai vigilente cenzuri din toată Europa de est, cîteva zeci de romane, de plachete de poezie sau de eseuri şi articole critice, de monografii şi istorii literare, a căror valoare se situează deasupra mediei, reprezintă deja o performanţă.

Se poate, desigur, pune întrebarea şi în alt fel: ar fi fost mai bine ca în locul acestei literaturi valoroase artistic şi al acestor scriitori admirabili în eroismul lor discret sub raport politic, însă devotaţi artei lor, să fi avut de la început un număr mai mare de disidenţi şi o rezistenţă politică nemijlocită, prin acţiuni concrete sau prin texte propagandistice nete? Nu m-aş grăbi să răspund. Ca să fiu absolut sincer: nu ştiu care este răspunsul cel bun. Mi se pare inutil, pe de altă parte, să prelungesc polemica. Oricum, dacă am provocat discuţia, este mai ales pentru că opinia Monicăi Lovinescu din 1971 continuă să fie

şi astăzi îmbrăţişată de către unii, în pofida acumulării dovezilor care o infirmă, ba chiar cu o sporită intoleranţă faţă de opinia contrară. N-a existat literatură adevărată decît în exil în tot timpul comunismului, a declarat de curînd, într-o emisiune televizată, un cunoscut critic, care, spre deosebire de Monica Lovinescu, a trăit şi trăieşte în ţară. Aşadar, neradicalismul politic devine în cele din urmă argument că literatura română a ultimelor decenii a fost sublimă, dar a lipsit cu desăvîrşire. Ceea ce, fireşte, Monica Lovinescu n-a susţinut ea niciodată. I-am auzit pe alţii susţinînd că ar fi trebuit să ne abţinem a publica sub Ceauşescu. Lasă că expresia „sub Ceauşescu" înseamnă şi liberalizarea din deceniul 7 şi dictatura din deceniul 9, dar, pusă în aceşti termeni, problema se transformă într-un soi de nihilism puţintel absurd şi nu ne mai ajută să înţelegem ce s-a petrecut cu noi şi literatura noastră vreme de aproape o jumătate de secol.

Să ne întoarcem la remarcabilele cronici ale Monicăi Lovinescu din ***Unde scurte.*** Aşa cum voi încerca să demonstrez în articolul viitor, ele s-au aflat necontenit într-un raport de complementaritate cu acelea ale criticilor din ţară, de care s-au deosebit în multe privinţe, cum era normal, dar împreună cu care au făcut din cititorul român al anilor '60 nu doar un mai competent cunoscător de literatură, dar şi un om educat într-un anumit spirit, acela al valorii profesionale şi deopotrivă al onestităţii morale.

(România literară, nr. 11, 1991)

„Unde scurte" (II)

Complementaritatea, la care m-a referit în articolul de săptămîna trecută, dintre cronicile literare rostite de Monica Lovinescu la Radio Europa Liberă şi acelea publicate în presa din ţară, poate fi examinată pe mai multe planuri. E lesne de admis, înainte de orice, că, în condiţiile cenzurii interne, cînd o mulţime de lucruri trebuiau tăcute sau numai sugerate, existenţa însăşi a unui comentator inteligent de literatură contemporană care scăpa de rigorile cenzurii a fost o mare şansă pentru toată lumea. La 27 martie 1965, Monica Lovinescu distingea, într-un articol consacrat Conferinţei Scriitorilor, între *„un punct de vedere tactic şi un altul al adevărului"* în comentarea evenimentelor culturale din România. *„ Or, dacă punctul de vedere tactic este singurul adoptat în ţară, numai datorită lui — spun unii — s-a putut dobîndi ce s-a dobîndit, e o elementară datorie ca noi cel puţin, care nu sîntem legaţi de aceleaşi imperative şi care n-avem de înfruntat aceleaşi primejdii, să nu pierdem din vedere pe celălalt,*

al adevărului" Precizînd (e obligatoriu!) că punctul de vedere tactic nu exclude adevărul, ci doar îl filtrează, trebuie să remarcăm, şi reversul, şi anume că adevărul, la rîndul lui, poate fi primejdios, dacă nu-şi asociază tactica, sau, cum spune tot Monica Lovinescu într-o frază anterioară, *„ a interveni de aici (din exterior), a descifra şi mai ales a încuraja anumite tendinţe mai îndrăzneţe, ar putea da arme acelora care mai pot avea încă tot interesul să zăgăzuiască acest proces"*

Limita, imediat perceptibilă, a comentariilor critice publicate în ţară era aceea a contextelor. Nu ne împiedica nimeni de obicei să scriem ce credem despre cărţi, dar aveam mari dificultăţi să situăm aceste cărţi în istoria recentă, care le dăduse naştere, şi mai ales să apreciem impactul lor asupra mentalităţii publice. O făceam uneori, dar cu prudenţă sau pe ocolite. N-aveam voie să uităm că, dacă domeniul strict al literarului ne era, aproape pe de-a-ntregul şi ÎH principiu, permis (cel puţin, de la o anumită epocă încoace), domeniul social sau politic, ne era, el, interzis. Eram ţinuţi să nu legăm făţiş adevărurile literaturii de adevărurile societăţii, în orice caz, dacă le legam, o făceam pe risc propriu, în *Unde scurte* se află multe articole pe care noi nu le-am putut scrie în ţară şi care se refereau la evenimentele sau la atmosfera culturală. Voi alege spre exemplificare unul din februarie 1969, care prevedea (şi cu cîtă îndreptăţire, după cum am constatat curînd!) *„o redeşteptare a strigoilor, un asalt al umbrelor"* staliniste. Ion Băieşu fusese îndepărtat de la conducerea revistei „Amfiteatru", fiindcă îngăduise publicarea unei mese rotunde despre vis ca modalitate de cunoaştere a realităţii şi ca instrument artistic. „Contemporanul" pornise o adevărată campanie contra „oniricilor'' (Dimov, Ţepeneag) (printre protagoniştii ei, Paul Everac, nelipsit ori de cîte ori PCR avea nevoie de el, mereu combativ şi virulent). O altă campanie vizase antologia mea de *Poezie română modernă* (aici, alt protagonist, necontenit, prezent la datorie, C. Stănescu), trimisă la topit, după destituirea directorului editurii, Ion Bănuţă, şi a redactorului şef al colecţiei „Biblioteca pentru toţi". Mihai Sora Strigoii nu suportă lumina zilei. Transparenţa îi ucide. Este, probabil, motivul pentru care cenzura nu ne îngăduia să discutăm asemenea probleme în presa din ţară. Le discuta Monica Lovinescu la Radio Europa Liberă.

O complementaritate mai subtilă a fost aceea care privea însuşi modul analizei operelor. Atît din cauza cenzurii, cît şi din iluzia noastră, a celor de aici, că trebuie apărată în primul rînd cauza literaturii în ordine artistică (aceea împotriva căreia cenzura nu avea

putere), noi eram tentaţi să ne ocupăm de forme, de mijloace ori de procedee. Şi, nu în ultimul rînd, de conexiuni cu literatura străină. Ca să nu ne sufocăm, le exageram cîteodată (Şi eram penalizaţi prompt de luciditatea Monicăi Lovinescu). Sigur că, într-o lume normală, acesta e unul din scopurile criticii. Sub dictatură, accentul exclusiv pus pe forme semăna (sau era) şi un mijloc'de a evita coliziunea cu cenzura, deci, o evaziune. Lucrurile trebuie considerate, fireşte, cu grijă, în realitate, noi nu ocoleam cu totul conţinuturile operelor şi societatea din care ele porneau, însă nu puteam merge pînă la capăt. Ei bine, cronicile Monicăi Lovinescu tratează îndeosebi despre aceste aspecte, acordînd o mai mică atenţie artisticului. Să nu se înţeleagă, din nou, că Monica Lovinescu este insensibilă la arta scriitorilor sau că o separă, în mod maniheist, de valorile sociale "şi etice implicate în substanţa operelor. Nici gînd! Există, între cronicile ei, destule în care se face dovada celei mai depline sensibilităţi faţă de artistic: de pildă, cronica în care e „descoperit" Ştefan Bănulescu, în 1966, sau aceea despre poezia lui Mircea Ciobanu, sau aceea despre *Moromeţii II,* în care, pe lîngă observaţiile sociale, există şi o toarte personală analiză a originalităţii lui Preda în portretizarea ţăranului. Chestiune, deci, de dozaj şi de tactică.

Este obligatorie şi o altă precizare. Cronicile din *Unde scurte* se leferă la numai zece ani de literatură, dar în care se impune o nouă generaţie de scriitori şi apar primele cărţi netributare spiritului realist socialist, în prima jumătate a deceniului, nu există încă nici o carte foarte valoroasă, în a doua jumătate, ele sînt destul de multe. Criteriul de analiză se schimbă şi e de remarcat mobilitatea intelectuală pe care a dovedit-o Monica Lovinescu. Iată: una e să recenzezi în 1962 romanul *Pe muche de cuţit* al lui M. Beniuc şi alta, în 1969, poeziile lui Emil Borta, în primul caz, recenzia nu conţine consideraţii asupra valorii literare (inexistente) a romanului, ori asupra specificului artei sale, ocupîndu-se de o problemă care, în ordine artistică, ar fi fost marginală, dacă nu chiar nepertinentă, dar care devine foarte importantă în contextul cultural al vremii şi anume felul cum apare, ca personaj, în roman L. Blaga. Era imposibil ca acest lucru să fie relevat în critica din ţară, înainte ca Blaga să fie reconsiderat (operaţie afiată, în 1962, la debutul ei). Şi încă!

Complementaritatea se vădea, astfel, şi în alt plan. Dacă *„reconsiderarea moştenirii culturale",* cum se spunea cu o expresie jdanovistă, cădea în sarcina istoricilor literari şi a criticilor din România, semnalarea omisiunilor a fost mereu sprijinul cel mai eficient pe care Monica Lovinescu ni l-a furnizat, în această ordine de lucruri.

Ea putea vorbi liber (şi a vorbit) atît despre autori de dinainte de război, cît şi despre autori români care trăiau (sau trăiseră)în exil. Noi însă nu puteam să ne referim (sau nu totdeauna) la Cioran, Eliade şi Ionesco. Cît despre exilaţii de dată recentă, asupra lor domnea cea mai deplină tăcere în presa din ţară. Despre ei şi cărţile lor a scris în schimb Monica Lovinescu. II reeditam pe poetul Blaga, dar nu ne pronunţam despre filosof, îl comentam pe Ion Vinea prin prisma ediţiei din 1965, dar „uitam" versiunile „avangardiste" ale aceloraşi texte, apărute înainte de război. Cînd mă gîndesc cum s-a completat, în tot cursul deceniului 7, încet, dar sigur, ca un joc de Puzzle, tabloul literaturii române, îmi dau seama că impulsul a venit necontenit din două direcţii şi pe două căi diferite: din partea criticii din ţară, care a făcut dovada unei mari abilităţi, şi chiar viclenii, şi din partea cronicilor Monicăi Lovinescu, mereu atentă la ce se petrecea şi capabilă a indica golurile de umplut ori pericolele potenţiale.

Dincolo de acest aspect istoric al „colaborării" noastre, trebuie relevate şi meritele, aşa zicînd, în sine ale acţiunii critice a Monicăi Lovinescu. Cel dintîi este chiar oportunitatea acestei acţiuni. Citind, după un sfert de veac, cronicile din ***Unde scurte,*** ne dăm seama că Monica Lovinescu a intuit de cele mai multe ori corect tendinţele de moment şi psihologia autorilor. Nu e lăudabilă, pur şi simplu, opoziţia ei permanentă arătată acelor autori compromişi, care au făcut dintotdeauna jocul partidului comunist (E. Barbu, Paul Everac, AI. Oprea etc.), dar mai ales presimţirea devierii de la linia dreaptă a criticii scriitoriceşti a unor oameni înzestraţi cu talent sau cu ştiinţă de carte (E. Papu, Nichita Stănescu, N. Balotă, Adrian Păunescu), uneori înainte ca alţii, aici, să-şi fi dat seama. Şi, vorbind despre oportunitate, puţini au sesizat mai bine promisiunea de schimbare adusă, în anii '60, de noua generaţie literară. Cele mai multe dintre cronicile entuziaste ale Monicăi Lovinescu - puţine la număr - se referă la cărţi ale, pe atunci, tinerilor scriitori. Nu întâmplător, ***Epilogul deschis*** din 1972 se încheie cu mărturisirea unei decepţii: „demisia" unei părţi din tînăra generaţie. Tezele din iunie 1971 au fost întîmpinate cu nelinişte în ţară. Ne amintim cu toţii foarte bine momentul. Faptul că, în corul acelora care au aderat demagogic la spiritul lor, s-au auzit şi vocile unor scriitori tineri (M. Ungheanu, Aurel Dragoş Munteanu, Alexandru Ivasiuc etc.) a constituit un semnal de alarmă. Prea repede confirmat de atitudinea laşă a breslei faţă de Paul Goma. E adevărat că demisia morală a generaţiei noastre n-a fost totală. Din fericire, Monica Lovinescu s-a înşelat. Dar capacitatea de a sesiza la vreme eroarea trebuie considerată una din însuşirile ei de căpătîi. Chiar şi cînd a părut

o Cassandră. De la distanţă şi bazîndu-se adesea doar pe observarea textelor (căci nu cunoştea personal pe protagonişti şi nici nu avea toate elementele necesare), Monica Lovinescu a reprezentat unul din cele mai precise barometre ale atitudinii noastre morale, în altă ordine de idei, deşi spaţiul nu mi-a permis să mă ocup de această latură, mai mult de jumătate din cronicile pe ***Unde scurte*** examinează literatura estului european, în ansamblul său, şi cîteva din ecourile occidentale, îndeosebi franceze. Ce se petrecea în România era astfel raportat la ce se petrecea la vecinii noştri de lagăr. Cronicile Monicăi Lovinescu despre marile cărţi ale rezistenţei anticomuniste din Europa de răsărit ar merita un comentariu separat. Acum şi aici mă interesează măsura în care ele ofereau cronicarului - şi nouă, celor care-l ascultam - cutia de rezonanţă absolut necesară pentru propriile preocupări, drame şi obsesii, în sfîrşit, nu poate trece nerelevată calitatea expresiei acestor cronici sau, mai curent spus, talentul cu care ele sînt scrise. Monica Lovinescu este un cititor atent şi un comentator exact, fără a pierde din vedere nuanţele, şi, chiar dacă ştie că vorba zboară (ea îşi rostea articolele în faţa microfonului), sau poate tocmai de aceea, nu uită s-o fixeze în formule memorabile. Astfel de formule au făcut epocă. Au circulat printre scriitori ca un folclor critic. Multe îmi mai răsună şi acum în urechi.

Unde scurte este documentul unei epoci din cultura română şi totodată expresia unei vocaţii critice. Ne privim în carte ca într-o oglindă, care nu ne arată totdeauna nici cum am dori, nici cum ne închipuim: dar din această imagine, care ne vine de departe, confruntată cu dramatica noastră experienţă personală, învăţăm să ne cunoaştem mai bine. Cu decenii în urmă, ascultînd-o pe Monica Lovmescu, încercam să scrutăm viitorul unei literaturi din ce în ce mai promiţătoare. Astăzi, citind-o, vedem deja trecutul acelei literaturi. O istorie care s-a făcut şi o istorie care se scrie: nici una, nici alta nu sînt de imaginat fără contribuţia Monicăi Lovinescu

(România literară, nr. 12, 1991).